

РАДЯНСЬКО-ФІНЛЯНДСЬКА ВІЙНА 1939–1940 рр. ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

© Гетьманчук М.П., 2006

Досліджуються особливості висвітлення історії радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр. у працях російських істориків кінця ХХ – початку ХХІ ст. Показано ставлення російських дослідників до раніше замовчуваних і фальсифікованих сталінським тоталітарним режимом сторінок радянсько-фінляндського збройного протистояння на початковому етапі Другої світової війни.

The peculiarities of highlighting the history of Soviet-Finlandian War are researched in the works of XX c. and of the beginning of the XXI c. The attitude of Russian researchers to the previously silenced and falsified by the Stalin totalitarian regime history pages of the Soviet-Finlandian weapon opposing on the beginning stage of the WW II is depicted.

Актуальність та постановка проблеми. Однією з найбільш рельєфних ознак радянського тоталітарного суспільства було те, що тоталітаризм деформував масову свідомість, сприйняття дійсності й перетворював подвійні моральні стандарти на норму. Це дуже відчутно позначалося на формуванні знань та уявлень про наше минуле. Клоновані у кабінетах чергових генсеків КПРС парадигми за допомогою науковців обростали "потрібною" аргументацією і через підручники, засоби масової інформації, ідеологічні засоби впроваджувалися у суспільну свідомість. У цьому контексті вітчизняні дослідники зазначають, що від втручання партійних функціонерів КПРС чи не найбільше "постраждав" період Другої світової війни [1, 3]. Це обумовлювалося тим, що з кінця 30-х років ХХ ст. тоталітарний Радянський Союз почав перетворюватися на світову імперію, а вказана обставина вимагала відповідного апологетично-інтелектуального оформлення: 1) імперські завдання, які постали перед сталінським режимом, підкріплені величезними матеріальними й людськими ресурсами, завершили процес симбіозу історичної науки й більшовицької ідеології; 2) ідеалізація одних сторінок Другої світової війни супроводжувалося замовчуванням, відвертим спотворенням та брутальним очорненням інших.

Тільки у другій половині 1980-х років російські історики почали відмовлятися від обов'язкової марксистсько-ленінської методології у вивченні минулого [2, с. 137]. Безумовним є й те, що процес переосмислення російською історичною наукою радянського минулого має свої особливості. "Нове прочитання історії" російськими істориками, підкреслюють українські науковці, часто обертається, свідомо чи підсвідомо, створенням із сусідніх країн "або холопів, вічних зрадників та сепаратистів, або імперіалістів і ворогів" [3, с. 241]. По-перше, після розпаду СРСР у Росії під час дослідження історії другої половини 30-х років найбільш розповсюдженою стала концепція тоталітаризму. У листопаді 1992 р. Академія наук Російської Федерації визначила пріоритетні напрямки історичних досліджень, важливе місце серед яких посіло висвітлення провідного місця Росії та СРСР у світовій політиці. Стало абсолютно очевидним, що в рамках старих тоталітарних підходів виконати поставлене завдання буде просто неможливо. По-друге, із середини 1990-х років провідні російські історики почали усвідомлювати невідповідність такої концепції великодержавним національним інтересам сучасної Росії.

Їхня аргументація зводиться до того, що для Росії як прямої спадкоємиці Радянського Союзу більш важливим стає завдання показу, обґрунтування закономірності історії радянського періоду, його історичної зумовленості та доцільності. Заперечується навіть існування тоталітарної моделі радянської держави в СРСР кінця 1930-х років [7, с. 223]. Після періоду критики сталінізму і

радянської тоталітарної моделі загалом, російські історики повернулися до висвітлення “позитивної” історії ХХ ст., пропагування доцільності показу безперервності російської історичної та державницької традиції. Неймовірно, але факт, у публікаціях сучасних російських авторів, як і в публікаціях радянської доби 1930–1950-х років, Й. Сталін продовжує характеризуватися “видатним політиком, мудрим державним і міжнародним діячем, великим полководцем, глибоким мислителем – теоретиком, визволителем населення Західної України з-під гніту польських поміщиків” тощо [5, с. 3–19; 6]. За словами відомого російського історика Ю. Афанасьєва, росіянам пропонують повернутися у таку само точнісінько епоху, інтерпретуючи багато фактів історії так, як Й. Сталін їх інтерпретував: “Вчиняється спроба затвердити офіційну або офіціозну історію Росії. Це та сама історія сталінських часів – сфальсифікована, тенденційна, зідеологізована. Сталіну намагаються встановити пам’ятники, йде реабілітація Сталіна” [4, с. 51]. Цілком очевидно, що подібні чинники не могли не впливати на відображення російськими істориками подій радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр.

Ступінь вивчення проблеми. Радянсько-фінляндська війна 1939–1940 рр. цілком справедливо вважається однією із найменш вивчених сторінок як радянської, так і російської історії. До недавнього часу в російській історіографії про неї майже не згадувалося. В умовах Радянського Союзу ідеологічні та інші причини робили “закритою” навіть саму тему радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр. Це пояснювалося насамперед тим, що: 1) Радянський Союз у цій війні виступав у непривабливій ролі агресора, першим порушив договір про ненапад з Фінляндією; 2) вказані обставини спричинили виключення сталінського СРСР з Ліги Націй, нанесли відчутний удар по його міжнародному престижу; 3) бойові дії Червоної армії протягом всієї війни супроводжувалися частими невдачами, поразками, великими втратами у живій силі та військовій техніці; 4) війна виявила величезну кількість недоліків у системі бойової підготовки та управлінні Червоної армії, які, своєю чергою, викликали сумніви в її боєздатності на Заході, особливо, в нацистській Німеччині. Загалом війна Радянського Союзу з Фінляндією виявилася дуже “незручною” темою, згадувати про яку не бажали ні радянські політики, ні військові діячі. Тому немає нічого дивного в тому, що упродовж декількох десятирок років, із середини 1940-х і майже до середини 1980-х рр., практично заборонялося на офіційному рівні піднімати це питання в історичній літературі.

Зважаючи на актуальність та недостатню вивченість проблеми, автор поставив за мету: 1) виявити і дослідити праці сучасних російських істориків, які висвітлюють події радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр.; 2) проаналізувати висвітлення ними основних причин, природи та наслідків радянсько-фінляндського конфлікту в 1939–1940 рр.; 3) виділити у працях російських істориків вузлові, найбільш дискусійні та маловивчені проблеми радянсько-фінляндського збройного протистояння. Для написання цієї роботи переважно використовувалися наукові публікації російських дослідників, а також деяких українських і зарубіжних.

Виклад основного матеріалу. В Російській Федерації, як і в колишніх пострадянських республіках, йде потужний процес творення і становлення власної національної історії. Після воєнних, політичних і соціальних змін, як правило, здійснюється, якщо й не нове, то принаймні інше тлумачення історичних подій. Тому сьогодні стверджувати, що радянська історіографія є остаточною інтерпретацією у російських істориків, на нашу думку, немає підстав ні з суто наукових, ні з моральних позицій. Російські науковці у цьому контексті заявляють, що російська історична наука порівняно недавно приступила до переосмислення подій Другої світової війни із використанням не тільки офіційних документів, але й тих, які тривалий час приховувались в радянських архівах. Але при цьому висувуються твердження про те, що: 1) російські історики не мають можливості повною мірою відтворити процес прийняття радянським керівництвом ключових рішень в 1939–1941 рр., оскільки документальна база для цього ще є недостатньою; 2) сьогодні необхідно не тільки поглиблювати історичні знання, але й відходити від огульної критики радянської зовнішньої політики; 3) обов’язково враховувати той факт, що в умовах 1939–1941 рр. Радянський Союз, як і кожна велика держава, мав право проводити будь-яку зовнішню політику [13, с. 13–16].

У радянській історіографії про радянсько-фінляндську війну лише побіжно згадувалося в різних узагальнюючих наукових працях та багатотомних виданнях з історії Другої світової війни

1939–1945 рр. [8, с. 358–365; 9, с. 493–496; 10, с. 418–420]. Про “зимову війну” говорилося, в кращому випадку, як про причини, наслідком яких стало реформування Червоної армії в 1940–1941 рр., чи як про події, через які північно-західний кордон був пересунутий на 135 км. Фактично цим й вичерпувалася основна інформація про війну.

Тільки з кінця 1980-х років у російській історіографії почали з’являтися численні статті, нариси, брошури і монографії, що висвітлювали події радянсько-фінляндської війни [11; 12, с. 14–23]. Особливістю цих публікацій було те, що вони передусім носили загальний, оглядовий характер. Із-за відсутності архівних джерельних матеріалів російські науковці просто не мали можливості заглиблюватися у вирішення найбільш значущих аспектів проблеми. Помітні зрушення під час дослідження історії радянсько-фінляндського військового конфлікту розпочалися лише у першій половині 1990-х років. Цьому посприяло широке залучення істориками до наукового обігу недавно розсекречених у Російській Федерації документів із архівних фондів. Від початку 1990-х – до середини 2000-х років російські дослідники підготували й опублікували велику кількість праць з історії “зимової війни”: монографій, збірників статей, збірників документів та матеріалів, публікацій у періодичній пресі [24–36]. У цей період, за нашими неповними підрахунками, було опубліковано близько 30 монографій і більше 360 статей у наукових журналах та газетах Росії.

Необхідно відзначити, що особливо помітною подією в науковому житті Росії стало видання колективної праці російських і фінляндських істориків “Зимова війна 1939–1940” [37, 38]. В ній досліджено різні сторони військового протистояння СРСР і Фінляндії, проаналізовано політичні та економічні аспекти проблеми. Зацікавлення серед науковців також викликала публікація двотомного збірника статей і матеріалів “Радянсько-фінляндська війна 1939–1940 рр.” [39]. Однак наявність великої кількості наукових праць, на думку російських дослідників, ще не є показником всебічного висвітлення теми. Вони справедливо зазначають, що на сьогодні: 1) добре вивчені насамперед питання, пов’язані із політичними аспектами проблеми; 2) до висвітлення військових аспектів проблеми російські історики тільки починають приступати; 3) в російській історіографії відсутні ґрунтовні праці, які досліджували б особливості бойових дій Червоної армії взимку 1939–1940 рр.; 4) потребує подальшого вивчення проблема ставлення населення СРСР до радянсько-фінляндського збройного конфлікту [35, с. 6–7; 36; 55].

У працях сучасних російських дослідників вказується, що перші ознаки незадоволення сталінським репресивним режимом проявилися вже на початку війни. Військові дії у Фінляндії стали своєрідним індикатором, який виявив у суспільстві і в Червоній армії протестні настрої щодо радянської дійсності. Їхніми причинами, на думку російських вчених, стали: 1) невідповідність між заявами радянських органів пропаганди про “непереможність Червоної армії” і реальним становищем на фронті, особливо в грудні 1939 – першій половині січня 1940 рр.; 2) порівняння червоноармійцями колгоспів в СРСР і хутірських сільських господарств у Фінляндії, залишених населенням під час евакуації углиб країни; 3) непереконливість і бездоказовість тверджень радянської пропаганди про “нешадну експлуатацію трудящих” і “селянські бідування” у Фінляндії; 4) ознайомлення мобілізованої червоноармійської маси з побутом та реальними умовами праці на численних хуторах Карельського перешийка; 5) усвідомлення червоноармійцями агресивного характеру розв’язаної Радянським Союзом війни, небезпеки втягнення в неї армій інших держав; 6) впертий опір, мужність і хоробрість фінляндських солдатів, під якими червоноармійці почали розуміти не тільки патріотичні пориви, але й непохитне бажання фінів захистити свою власність і спосіб життя, що був не порівнянний із “сталінською колгоспною каторгою” [36, с. 21; 54–58].

У документах, введених російськими істориками до наукового обігу, є свідчення про те, що в Червоній армії з’явилася категорія людей, які проявляли готовність повернути зброю проти тих, хто, на їх думку, уособлював сталінську репресивну державу. Особливими відділами НКВС армій та дивізій за 150 днів бойових дій було заарештовано за ст. 58 КК РРФСР (“висловлювання контрреволюційно-повстанських і терористичних настроїв”), а військовими трибуналами засуджено близько 1500 військовослужбовців Червоної армії [15, с. 27–34; 36; 10–16; 55, с. 105–109; 56, с. 104–105]. Необхідно відзначити, що в цю категорію засуджених не включені репатріанти з числа радянських військовополонених, які після війни повернулися в СРСР, – 5468 чоловік. Окремі

російські автори вважають, що в полон попало 6116 радянських військовослужбовців, з яких повернулося в СРСР 6017 чоловік [58, с. 191]. До липня 1940 р. Верховний суд СРСР і Особлива Нарада НКВС 4768 червоноармійців та командирів засудили на терміни від 5 до 8 років виправно-трудових таборів, а 232 – до розстрілу [36, с. 15; 56, с. 61]. При цьому російські дослідники зауважують, що більшість радянських військовополонених була репресована не за конкретні провини, а скоріш за все, вони стали випадковими жертвами сталінсько-берієвського “правосуддя”.

Однак деякі російські історики намагаються заперечувати тезу про те, що антирадянські протести на радянсько-фінляндському фронті носили обґрунтований, закономірний, а не випадковий характер. Вони ставлять під сумнів навіть саму правомірність постановки питання про участь радянських громадян у бойових діях проти Червоної армії в 1939–1940 рр. Хоча публікації російських авторів останніх років це документально підтверджують: 1) у Фінляндії створювалися для боротьби з Червоною армією добровільні загони із радянських військовополонених; 2) один із них брав участь у бойових діях проти Червоної армії [36, с. 17–45, 161; 62, с. 286–292]. Особливо неправомірними, з нашої точки зору, є спроби окремих російських дослідників показати, що радянський колабораціонізм в роки Другої світової війни нічим не відрізнявся від західноєвропейського [59, с. 5–8]. Повна відмова цих авторів від визнання антицивілізаційного характеру сталінського тоталітарного режиму, його впливу на статус, спосіб мислення і поведінку радянської людини в критичній ситуації, на наш погляд, не витримує критики.

Чимало російських істориків у цьому контексті задаються питанням, в чому полягає причина величезних і невиправданих втрат Червоної армії у війні з Фінляндією? Статистика співвідношення втрат особового складу у цій війні виявилася вражаючою: на кожного вбитого фінляндського солдата та офіцера припадає шість вбитих і замерзлих радянських вояків. Червона армія щоденно втрачала, і це за неповними даними, 1200 чоловік вбитими, 6 збитих літаків, 23 підбиті та спалені танки [24, с. 335]. Відповідаючи на ці запитання, більшість російських науковців вбачають причину у тому, що Й. Сталін і насамперед його оточення, наприкінці 30-х років ХХ ст. розпочали війну проти власного народу та його Червоної армії. На місце масово репресованих командирів дивізій і корпусів, зазначають вони, призначалися вчорашні капітани та майори. За два роки до війни командири 32 із 52 дивізій, які брали участь у військових діях, командували тільки батальйонами. Лише п’ять з них командували дивізіями більше ніж один рік [13; 21; 24; 34; 41, с. 52–55].

У працях сучасних російських істориків звертається увага на те, що в Радянському Союзі дані про втрати особового складу Червоної армії в радянсько-фінляндській війні постійно занижувалися. Маніпулювання з цифрою втрат, особливо в особовому складі, почалося одразу ж після закінчення війни. Так, 29 березня 1940 р. на 6-й сесії Верховної Ради було повідомлено, що кількість вбитих і померлих від ран радянських вояків становила 48 745 чоловік, кількість поранених і обморожених – 158 863 особи. Безповоротні втрати фінляндської армії оцінювалися в 60 000 вбитими, без врахування померлих від ран, та 250 000 чоловік пораненими. Але тоді фінляндський маршал К.Г. Манергейм вказував, що польові війська фінляндської армії на фронті всього нараховували від 175 000 до 200 000 тисяч чоловік. За його підрахунками, втрати Червоної армії вбитими та померлими становили близько 200 000 тисяч чоловік, а фінляндської – 24 923 вбитими і померлими від ран, а також 43 557 поранених [50, с. 354–356; 69, с. 224–226].

Лише у 1990 р. російський історик М. Семиряга повідомив про те, що Червона армія втратила на фронті більше 53 522 чоловік вбитими, 176 тисяч пораненими, 16 208 зниклими безвісти [21, 26]. В цьому ж році А. Носков у своїй статті повідомив про нову цифру втрат, яка істотно відрізнялася від всіх попередніх: більше 72 408 вбитими і померлими від ран, 17 520 зниклими безвісти, близько 200 000 пораненими та обмороженими [18, с. 9]. Згодом, в 1993 р. цифра безповоротних втрат Червоної армії у працях російських авторів зросла до 126 875 чоловік [43]. Найбільш об’єктивними, на нашу думку, є підрахунки тих російських дослідників, які безповоротні втрати Червоної армії в радянсько-фінляндській війні оцінюють приблизно в 150 000 чоловік [24, с. 331]. У цю кількість вони не включають втрати, які були понесені прикордонними, внутрішніми військами та Військово-морським флотом СРСР. Подібні розбіжності у працях російських авторів навряд чи можна назвати випадковими. Ще в сталінські часи статистика, в тому числі й демографічна, була знищена як одна з “продажних дівок імперіалізму”. З того часу людей в СРСР, як і в сьогоденній Росії, особливо не рахують.

Ведучи мову про людські втрати у цій війні, російські дослідники вказують, що перевага Червоної армії на фронті від Фінської затоки до Баренцового моря була також вражаючою: проти приблизно 260 000 солдатів і офіцерів фінляндської армії, 700 гармат, 50–55 танків (здебільшого трофейних радянських) і 160 літаків (з грудня 1939 р. по квітень 1940 р. Фінляндія від інших країн отримала 174 літаки), шість радянських армій і Балтійський флот мали більше одного мільйона бійців та командирів, 9 500 гармат і мінометів, 3 500 танків, більше 3 000 літаків [22; 24; 34–35; 39; 54]. Протягом періоду бойових дій на фронті чисельність особового складу і бойової техніки Червоної армії постійно продовжувала зростати. Радянське керівництво вважало, що величезна матеріальна перевага сама по собі повинна забезпечити Червоній армії швидку і безкровну перемогу.

Однак цього не сталося. Російські науковці зазначають, що автобронетанкові війська Червоної армії втратили у боях з фінами 650 танків, підбитими близько 1 800, а більше 1 500 танків вийшло з ладу із-за технічних неполадок. Більшість радянських танків, які знаходилися на фронті, зазнали неодноразового ремонту як у польових, так і в заводських умовах. В небі над Фінляндією загинуло немало “сталінських соколів”. У працях російських авторів називається цифра від 422 до 627 літаків, які були збиті фінляндською зенітною артилерією та авіацією, пропали безвісти, вийшли з ладу з технічних причин [18, с. 9; 24, с. 334]. Деякі зарубіжні автори навіть називають цифру втрат радянської авіації близько 800 літаків всіх видів [49, с. 102]. Однак лише деякі російські дослідники звертають увагу на особливості застосування радянської авіації у війні з Фінляндією.

В ході війни авіація Червоної армії та її командування, отримавши вказівки найвищого радянського керівництва, використовувалася в операціях, направлених на придушення волі до опору населення Фінляндії, створення нестабільної ситуації в тилу країни, підриву тим самим боєздатності фінляндської армії. Невиправдане і злочинне бомбардування радянською авіацією житлових кварталів міст і сіл Фінляндії викликало справедливі протести європейських країн. Відповідаючи на протести, нарком закордонних справ СРСР В. Молотов цинічно заявив, що радянські літаки скидають на фінляндські міста “мішки з хлібом” для населення, яке голодує. Позиція радянського наркома дивною не була, оскільки він особисто розцінював фінів, як надзвичайно впертий і небезпечний для Москви народ [66, с. 21]. За підрахунками дослідників, так звані “мішки з хлібом” забрали життя 956 і спричинили поранення 1 840 жителям населених пунктів Фінляндії [24; 31; 39; 50]. “Війна нервів” на вичерпування запасу терпіння фінляндського населення з усією очевидністю засвідчувала: 1) командування Червоної армії, здійснюючи бомбардування фінляндських населених пунктів, діяло згідно з радянською військовою доктриною, розробленою спеціально для використання бомбардувальної авіації у війні з промислово розвинутими країнами Заходу; 2) радянське керівництво, віддаючи накази на бомбардування, намагалося повною мірою копіювати і використовувати досвід німецької авіації у війні з Польщею у 1939 р., успіхи якої були приголомшливими.

Переважає більшість російських істориків також стверджує, що приєднання до СРСР Західної України і Західної Білорусії, укладення договорів з Прибалтійськими країнами значно покращали радянські позиції у Східній Європі і, очевидно, породжували у Й. Сталіна та його оточення надію на таке саме сприятливе вирішення фінляндського питання [53, с. 43–44]. Застереження викликає лише той факт, що про пакт Ріббентропа–Молотова, у цьому контексті, вони намагаються згадувати якнайрідше. Поряд з іншими прикордонними до СРСР державами Фінляндію у Москві вважали потенційним ворогом, і радянське військово командування Червоної армії періодично готувало плани на випадок війни з нею. Необхідно, на нашу думку, вказати й на те, що цей аспект проблеми практично не досліджувався. У російській історіографії переважає точка зору, що кремлівське керівництво почало підготовку до війни з Фінляндією тільки в 1939 р. Лише окремі російські дослідники, використовуючи доступні матеріали і документи, показують, що реальна ситуація була дещо іншою. Радянський Генеральний штаб ще у 1936 р. розробив план наступальної військової операції проти Фінляндії. До цього часу, починаючи з 1932 р., подібні військові розробки радянського командування мали лише оборонний характер [13, с. 115–116]. Основні компоненти

наступальної військової операції проти Фінляндії перевірялися і вдосконалювалися на маневрах Червоної армії та Військово-морського флоту СРСР протягом декількох років [35; 40].

Окремі російські дослідники висувають парадоксальне твердження про те, що взимку 1939–1940 рр. радянсько-фінляндської війни не відбувалося, дві країни між собою не воювали. Якби було інакше, зазначають вони, то: 1) СРСР міг би здійснити проти Фінляндії “повномасштабну агресію”; 2) радянське військово командування не стало б за усіляку ціну здійснювати прорив “лінії Манергейма”. Тому радянсько-фінляндська війна кваліфікується ними як “важкий, тримісячний, але локальний збройний конфлікт” [47, с. 43]. Звідси робиться висновок, що саме на нього й розраховував К.Г. Манергейм, укріплюючи не всю лінію фінляндсько-радянського кордону, а тільки Карельський перешийок. Подібна аргументація виглядає не зовсім переконливою. Фінляндській стороні не було необхідності укріплювати всю лінію кордону, через природні умови він і так був важкодоступним, особливо у зимовий період.

26 листопада 1939 р. радянський уряд офіційно заявив, що фінляндська артилерія обстріляла радянську територію поблизу села Майніла на Карельському перешийку й спричинила людські жертви. Варто зазначити, що до цього часу серед російських істориків продовжуються дискусії щодо фактичної сторони цих подій. Сьогодні офіційну радянську версію, яка розглядає цей інцидент як фінляндську провокацію, відкрито підтримують тільки окремі російські автори [43, с. 94; 68, с. 175]. Деякі дослідники не визначають свої позиції, обмежуючись лише переказуванням подій [12, с. 75–79]. Інші російські науковці висловлюють лише обережні припущення, що цей інцидент могла організувати радянська сторона [15, с. 29; 37, с. 136–138; 58, с. 38–46]. Проте значна частина дослідників вважає, що це був привід для війни, спеціально створений радянською стороною [20, с. 21; 17, с. 36–38; 67, с. 40]. 28 листопада на радянсько-фінляндському кордоні мали місце чергові інциденти в Карелії та Заполяр’ї, які були використані 29 листопада радянським урядом для розриву дипломатичних відносин з Фінляндією. Навколо цих подій серед російських істориків також є певні розбіжності, особливо щодо радянського ультиматуму фінляндському урядові [13, с. 123–124; 25, с. 284–285; 34, с. 108–109].

У цьому контексті варто звернути увагу на праці тих російських науковців, які спеціально досліджували проблему інцидентів. Вони роблять висновок, що ніякого обстрілу села Майніла не було, а це могли зробити тільки “...провокатори із НКВС, зірвавши декілька холостих зарядів або вибухових пакетів” [24, с. 63–64]. Якби не було “пострілів” в Майніла, стверджується ними, то вони “обов’язково” пролунали б у Мурманську, Петрозаводську чи інших радянських прикордонних населених пунктах. Відомий російський історик М. Семиряга справедливо зазначає, що “...не можна приписувати цій провокації роль, яку вона не могла відігравати, і стверджувати, що саме вона викликала збройне зіткнення між двома країнами” [21, с. 41]. Більшість російських дослідників не сумніваються в тому, що Радянський Союз обов’язково розпочав би війну в листопаді–грудні 1939 р.: 1) ще 17 листопада нарком оборони СРСР віддав наказ Червоній армії про перехід радянсько-фінляндського кордону, зазначаючи, що день наступу буде названий окремо; 2) 21 листопада директиву про початок військових дій проти Фінляндії віддала Військова рада Ленінградського воєнного округу; 3) хоча стан війни не оголошувався, 28 листопада із столиці Фінляндії були відкликані представники СРСР; 4) в СРСР ще 11 листопада 1939 р. почалося формування першого корпусу “Фінляндської народної армії” (спершу 106-ї гірсько-стрілецької дивізії Червоної армії), яка комплектувалася карелами і фінами та налічувала на 26 листопада 13 405 чоловік тощо [12, с. 101–103; 13, с. 124; 25, с. 272–278; 24, с. 64–65; 37, с. 176–190; 64, с. 10–11].

Серед російських істориків переважає думка про те, що Й. Сталін та його оточення, розраховуючи на військову перевагу Червоної армії, не використали всіх політичних засобів для врегулювання радянсько-фінляндських відносин. Більше того, вказують вони, 1 грудня 1939 р. в місті Теріокі на противагу законному урядові Фінляндії кремлівські політики створили прорадянський “уряд Демократичної Фінляндської республіки” на чолі з діячем фінляндської компартії і Комінтерну О. Куусініеном. Радянське керівництво визнало цей “уряд ДФР” як єдиний, що може презентувати інтереси Фінляндії і підписало 2 грудня з ним договір про взаємодопомогу і дружбу [19, с. 25–26; 22; 26; 34; 37–38; 64–65]. Тому в російських дослідників не викликає подиву

той факт, що цей маріонетковий прорадянський уряд через декілька місяців саморозпустився [44, с. 282]. Навіть сталінський нарком В. Молотов згодом визнавав, що з цього задуму “нічого не вийшло” [66, с. 21].

Висновки. Проведений аналіз російської історіографії радянсько-фінляндської війни 1939–1940 рр. свідчить про те, що російськими дослідниками проведений великий обсяг робіт щодо вивчення цієї проблеми. Одночасно можна стверджувати, що на сьогодні політичні аспекти радянсько-фінляндської війни висвітлені краще, ніж військові. У більшості праць російських істориків, як на нашу думку, зроблені обґрунтовані висновки про наслідки та уроки радянсько-фінляндського конфлікту: 1) вина за розв’язання війни з Фінляндією лежить на Й. Сталіні та його оточенні; 2) війна спричинила величезні й не виправдані втрати Червоної армії; 3) територіальні надбання Радянського Союзу у цій війні обернулися його виключенням з Ліги Націй як агресора; 4) в результаті війни Радянський Союз попав у сумнівну компанію разом з Японією, фашистськими Італією та Німеччиною; 5) радянський кордон був відсунутий на захід від життєво важливих центрів і транспортних магістралей на значну віддаль, але цей позитивний результат був зведений нанівець тим, що Фінляндія із вірогідного противника після цієї війни перетворилась на обов’язкового; 6) отримані в ході “зимової війни” території не відігравали для радянської сторони істотної ролі у подіях Другої світової війни; 7) війна показала керівництву Фінляндії, що у випадку повторного нападу Радянського Союзу реальну допомогу воно може отримати лише від гітлерівської Німеччини.

1. Лисенко О.Є. Один народ – дві історії війни // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін.-тут історії України.* – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 3–8. 2. Єфіменко Г. Нові підходи до вивчення історії 1920-х – 1930-х років в сучасній російській історіографії // *Історія та історіографія в Європі.* – К., 2004. – Вип. 3. – С. 137–144. 3. Ищенко В.В. “Год Украины” в российской исторической науке // *Новая и новейшая история.* – 2002. – № 2. – с. 241. 4. Афанасьев Ю. Россия реабилитует сталинизм // *Универсум.* – 2005. – № 7–10 (141–144). – С. 51. 5. Эпоха Сталина: события и люди: Энциклопедия / Авт.-состав. В.В. Суходеев. – М.: Изд-во Эксма, “Алгоритм”, 2004. – 640 с. 6. Йосип Віссаріонович Сталін: Коротка біографія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Державне вид-во політ. л-ри УРСР, 1950. – 226 с. 7. Соколов А.К. Курс советской истории. 1917–1940: Учебн. пособие для вузов. – М.: Высш. шк., 1999. – 277 с. 8. История Второй мировой войны 1939–1945. – В 12 т. – Т. 3. – М.: Воениздат, 1974. – 503 с. 9. История СРСР с древнейших времен до наших дней. – В 12 т. – М.: Наука, 1971. – Т.9. – 552 с. 10. Советская Военная Энциклопедия. – В 8 т. – Т.7. – М.: Воениздат, 1979. – 686 с. 11. Барышников Н.И., Барышников В.Н. Финляндия во Второй мировой войне. – Л.: Лениздат, 1985. – 133 с. 12. Барышников Н.И., Барышников В.Н., Федоров В.Г. Финляндия во Второй мировой войне. – Л.: Лениздат, 1989. – 336 с. 13. Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941 гг. (Документы, факты, суждения). – 2-е изд., искр. и доп. – М.: Вече, 2002. – 544 с. 14. Барышников Н.И. Советско-финляндская война 1939–1940 гг. // *Новая и новейшая история.* – 1989. – № 4. – С. 28–41. 15. Кащенко П.Ф. Если бы Финляндия и СССР... // *Военно-исторический журнал.* – 1990. – №1. – С. 27–34. 16. Донгаров А.Г. Война, которой могло не быть // *Вопросы истории.* – 1990. – № 5. – С. 28–45. 17. Донгаров А.Г. Предъявлялся ли Финляндии ультиматум? // *Военно-исторический журнал.* – 1990. – № 3. – С. 43–46. 18. Носков А.М. Северный узел // *Военно-исторический журнал.* – 1999. – № 7. С. 7–19. 19. Орлов А. Можно ли было избежать конфликта? // *Родина.* – 1989. – № 22. – С.25–26. 20. Семиряга М.И. “Незнаменитая война” // *Огонек.* – 1989. – № 22. – С. 28–30. 21. Семиряга М.И. Советско-финляндская война (к 50-летию окончания). – М.: Знание, 1990. – 63 с. 22. Чевела П.П. Итоги и уроки советско-финляндской войны // *Военная мысль.* 1990. – № 4. 23. Барышников Н.И., Барышников В.Н. Зимняя война // *Аврора.* – 1990. – № 2. – С. 38–46. 24. Аптекарь П. Советско-финские войны. – М.: Эксмо, Яуза, 2004. – 384 с. 25. Барышников В.Н. От прохладного мира к Зимней войне: Восточная политика Финляндии в 1930-е годы. – СПб., 1997. 26. Барышников Н.И., Барышников В.Н. Рождение и крах “Терийокского правительства” (1939–1940 гг.). – СПб. – Хельсинки. – 2003. 27. Петров П., Степанов В., Фролов Д. Война в Заполярье

1939–1940 гг. – Хельсинки, 2002. 28. “Зимняя война” 1939–1940 (Неизвестные страницы) // Родина. – 1995. – № 12. – С. 56–58. 29. Россия и Финляндия в XVIII – XX вв.: Специфика границы. – СПб., 1999. 30. Война и политика 1939–1941. – М., 1999. 31. 105 дней “зимней войны”: К шестидесятилетию советско-финляндской войны 1939–1940 гг. – СПб., 2000. 32. Санкт-Петербург и страны Северной Европы: Матер. ежегод. Междунар. науч. конф. – СПб., 2001. – 2004. 33. Принимай нас, Суоми – красавица! “Освободительный” поход в Финляндию 1939–1940 гг. – СПб., 1999–2000. 34. Тайны и уроки зимней войны 1939–1940. По документам рассекреченных архивов. – СПб., 2000. 35. Петров П. Балтийский флот. Финский гамбит. – М.: Яуза, Эксма, 2005. – 432 с. 36. Александров К. Антисталинский протест в период советско-финляндской войны 1939–1940 гг. // Русские солдаты Вермахта. Герои или предатели: Сборник статей и материалов. – М.: Яуза, Эксмо, – 2005. – С. 5–60. 37. Зимняя война 1939–1940. (Политическая история). – М., 1998. – Кн. 1. 38. Зимняя война 1939–1940. (И.В. Сталин и финская кампания. Стенограмма совещания при ЦК ВКП (б). – М., 1998. – Кн.2. 39. Советско-финляндская война 1939–1940 / Сост. П.В. Петров, В.Н. Степанков. – СПб., 2003. – Т. 1–2. 40. Захаров М.В. Генеральный штаб в предвоенные годы. – М.: АСТ; ЛЮКС, 2005. – 766 с. 41. Рубцов Ю.В. Маршалы Сталина. – Ростов на Дону: “Феникс”, 2002. – 352 с. 42. Уткин А.И. Вторая мировая война. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 960 с. 43. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. – М.: Воениздат, 1993. – 415 с. 44. Орлов А. Сталин: в преддверии войны. – М.: Изд-во Эксмо. – 2003. – 416 с. 45. Чуев Ф.И. Молотов: Полудержавный властелин. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2000. – 736 с. 46. Дамаскин И.А. Сталин и разведка. – М.: Вече, 2004. – 400 с. 47. Баландин Р.К., Миронов С.С. Дипломатические поединки Сталина. От Пилсудского до Мао Цзедуна. – М.: Вече, 2004. – 384 с. 48. Безыменский Л. Гитлер и Сталин перед схваткой. – М.: Вече, 2002. – 512 с. 49. Антон Э. “Зимняя война” // От Мюнхена до Токийского залива: Взгляд с Запада на трагические страницы истории Второй мировой войны. – М.: Политиздат, 1992. – С.91–125. 50. Маннергейм К.Г. Мемуары. – М.: Вагриус, 2004. – 575 с. 51. Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1998. – 688 с. 52. Судоплатов П.А. Победа в тайной войне. 1941–1945 годы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 544 с. 53. Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия / Политический портрет И.В. Сталина. В 2 кн. – М.: Изд-во АПН, 1990. – Кн. 2. – 688 с. 54. Александров К.М. 30 ноября 1939 г.: уроки и выводы. К 60-летию начала советско-финляндской войны 1939/1940 гг. // Посев., 1999. – № 11. – С. 42–51. 55. Александров К.М. Вызов режиму (К вопросу антисоветских настроений в частях действующей армии в период советско-финляндской войны 1939/1940 гг.) // Посев, 1993. – № 6. – С. 104–112. 56. Носырева Л, Назарова Т. “Пойдем на Голгофу, мой брат...” // Родина. – М., 1995. – № 12. – С. 101–104. 57. Рутыч Н.Н. К 50-летию советско-финляндской войны 1939/1940 гг. // Посев. – Франкфурт-на-Майне, 1990. – № 2. – С. 134–146. 58. Галицкий В.П. Финские военнопленные в лагерях НКВД 1939–1953. – М., 1997. 59. Чуев С. Проклятые солдаты. – М.: Эксмо; Яуза, 2004. – 576 с. 60. Чураков А.В. Из огня да в полымя... // Военно-исторический архив. – М., 2003. – № 7. – С. 60–99; № 8. – С. 16–39; № 9. – С. 54–69. 61. Бажанов Б.Г. Вспоминая бывшего секретаря Сталина. – СПб., 1992. 62. Военный энциклопедический словарь: – М.: Воениздат, 1984. – 863 с. 63. Зимняя война (Документы о советско-финляндских отношениях 1939/1940 гг. // Международная жизнь. – 1989. – № 8. – С. 61–62. 64. Козлов А.И. Советско-финская война 1939/1940. Взгляд с “той” стороны. – Рига, 1997. 65. Мельтюхов М.И. “Народный фронт” для Финляндии. (К вопросу о целях советского руководства в войне с Финляндией 1939–1940 гг.) // Отечественная история. – 1993. – № 3. – С. 95–101. 66. Чуев Ф.И. Молотов: Полудержавный властелин. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – 736 с. 67. Степанов В., Орехов Д. Майниела, или Загадка зимней войны // Стерх. – 1992. – № 1. – С. 40–42. 68. Волков С.В., Емельянов Ю.В. До и после секретных протоколов. – М., 1990. – 243 с. 69. Энгл Э., Паананен Л. Зимняя война: Советское нападение на Финляндию 1939–1940. – М.: АСТ: Москва, 2006. – 505 с.